

УДК 811.161.2'374.82

МАРІАННА ЛІСНА

(Харків)

ЛІНГВАЛЬНИЙ СТАТУС КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ БЕЗЕКВІВАЛЕНТІВ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

***Ключові слова:** перекладна лексикографія, безеквівалентна лексика, культурологічна безеквівалентність, реалії, лінгвальний статус.*

Одним із чинників національної специфіки мовних картин світу є наявність етноунікальних референтів, тобто об'єктів і явищ, які властиві певній культурі та відсутні в інших. Відповідно до цього чинника розрізняємо категорію культурологічної безеквівалентності, представлену одиницями з виразним національно-специфічним забарвленням. Такі одиниці пропонуємо об'єднати в загальну

категорію «реалії», що репрезентують етноунікальні об'єкти, явища, дії та процеси.

Визначення лінгвального статусу реалій, або культурологічних безеквівалентів, є особливо важливим у контексті перекладної лексикографії, оскільки вони вимагають особливого підходу під час їхньої міжмовної транспозиції. Зазначмо, що поняття «реалія» досить ґрунтовно осмислене в теорії перекладу, утім залишається нерозробленим у двомовному словникарстві, що зумовлює *актуальність* нашої розвідки. *Завданнями* цієї роботи є: 1) уточнення поняття «реалія» в контексті перекладного словникарства; 2) окреслення лінгвального статусу культурологічних безеквівалентів.

Ми погоджуємося з науковцями, на думку яких, реалії вербалізують особливості побуту, культури, історії, природного світу, суспільного й політичного устрою певного етносу. До культурологічних безеквівалентів слід, на нашу думку, також зарахувати слова, значення яких указують на властиві певній культурі рухи тіла, жести. Окрім того, складниками цього класу, на наш погляд, є безеквівалентні ономастичні одиниці й абрєвіатури. Вагому частину культурологічної безеквівалентності становлять також запозичені вхідною мовою на певному етапі її розвитку слова, що маркують особливості іншої культури.

Лексема «реалія» походить від латинського іменника *res* (річ; предмет, факт, подія) і є формою множини жіночого роду пізньолатинського прикметника *realis*, що перетворився в іменник однини. Спершу це слово використовували в лінгвістичній літературі в предметному значенні для номінації національно-специфічних об'єктів матеріального світу, тобто денотатів. Як писав А. Федоров, «реалії – не слова, а якраз ті самі предмети, ситуації, що словами позначаються, а тому слід говорити не про реалії, а про назви реалій, які підлягають перекладу» [7, с. 131]. Пізніше деякі російські вчені (В. Андрєєв, В. Гак, Б. Рєпін) відійшли від предметного розуміння «реалії» та почали застосовувати термін «реалія-слово». У сучасному мовознавстві «реалією» називають не лише предмети матеріального світу, зокрема тлумачний перекладознавчий словник Л. Нєлюбїна містить такі дефініції цього терміна: 1) слова або вирази на позначення предметів, понять, ситуацій, що не існують у практичному досвіді людей, які говорять чужою мовою; 2) різноманітні чинники, які вивчає зовнішня лінгвістика й перекладознавство, такі як державний устрій країни, історія й культура народу, зовнішні контакти носіїв певної мови з огляду на їхнє лінгвальне відбиття; 3) предмети матеріальної культури, що є основою номінативного значення слова; 4) слова, що позначають національно-специфічні особливості життя й побуту [6, с. 89].

В українському мовознавстві реалії як мовні одиниці проаналізовано в працях О. Бурди-Лассєн, А. Волошиної, В. Дороз, Р. Зорівчак, С. Ковганюка, В. Коптілова, І. Корунця, О. Кундзіча, О. Черєдничєнка та інших учєних. Українські дослідники запропонували такі визначєння реалій: «назви предметів і явищ матеріальної культури певного народу, які в перекладі залишаються незмінними» [3, с. 244]; «слова, що позначають предмети та явища, невідомі мові перекладу» [4, с. 40]; моно- або полілексємні одиниці, основне лексичне значєння яких умі-

щає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача [1, с. 58]; «носії етнокультурної інформації, невластиві для об'єктивної дійсності мови-сприймача у даний історичний момент» [8, с. 188]; слова, що відбивають реалії життя інших народів [2, с. 525]. Зауважмо, що питання лексикографічної репрезентації реалій не було об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві.

У перекладному словникарстві «реалію», з нашого погляду, слід розглядати як слово, одне чи декілька значень якого вказують на етноунікальний референт. У німецькій мові культурологічна безеквівалентність здебільшого репрезентована однозначними мовними одиницями, наприклад: нім. *Beisasse* – укр. «іст. житель, який не має прав громадянства»; нім. *Reichsgebiet* – укр. «територія Німеччини (до 1945 р.)». Це можна пояснити тим, що розвиток семантичної структури слова є непродуктивним процесом у німецькій мові, більшість нових лексем у ній виникає шляхом основокладання. Натомість в англійській мові культурологічно безеквівалентні семми можуть бути в складі як однозначних, так і багатозначних слів, наприклад: англ. *smalls* – укр. «перший екзамен на ступінь бакалавра (в Оксфордському університеті)»; англ. *mission-school* – укр. «1) благодійна школа для бідних, керована місіонерами; 2) школа для новонавернених (при місії)». Ми не погоджуємося з Р. Зорівчак, що культурологічна інформація має міститися в основному лексичному значенні мовної одиниці [1, с. 58]. За Л. Лисиченко, основне значення є семантичною опорою багатозначного слова, суспільно усвідомленим фундаментом усіх його інших значень і вживань, через що і називається прямим номінативним [5, с. 88]. Такий лексико-семантичний варіант відбиває суспільне розуміння певного елемента дійсності, є базою для утворення вторинних значень. Переважна кількість культурологічно безеквівалентних значень справді безпосередньо спрямована на предмети, тісно пов'язані з матеріальною сферою. Утім, аналіз лексикографічних джерел засвідчує, що національно-специфічна семма може бути як основною, так і вторинною. Наприклад, у словнику Є. Гороть англ. *congregation* перекладено як «1) зібрання, сходка; 2) конгрегація (дорадчий орган в англійських університетах: у Кембриджі – «Science» або «Regent House»; в Оксфорді – керівний орган Оксфордського університету, до якого входить увесь викладацький склад та адміністрація); 3) церк. парафіяни, що моляться в церкві (паства); 4) церк. конгрегація, релігійне братство (в католицькій церкві)». До національно-специфічних значенневих одиниць належать друга й четверта семми. Зауважмо, що англійське слово *congregation* увійшло до вжитку в XIV столітті у значенні «зібрання, збори», а в XVI столітті вперше зафіксовано значення «місцева громада вірян, паства». Оскільки пряме номінативне значення здебільшого є первинним [5, с. 89], а вторинні формуються згодом, у семантичній структурі сучасного англійського слова *congregation* уважаємо першу семму основною, а національно-специфічні значення похідними (друге та четверте). Зауважмо, що вторинні етнологічні значення слова лише зрідка виникають у вхідній мові на основі культурологічно безеквівалентної семми, наприклад: англ. *maypole* – «1) трав-

неве дерево (уквітчаний стовп, навколо якого танцюють 1 травня в Англії); 2) розм. здоровань; каланча».

Визначення лінгвального статусу реалій становить значні труднощі з огляду на те, що між системою референтів і системою лексичних засобів їхнього вираження немає однозначної відповідності. Реалії наближуються до діалектизмів, професіоналізмів, а також до деяких жаргонізмів, оскільки їхні референти можуть мати унікальний характер. Проте, на відміну від реалій, вони не належать до літературної мови, тобто різняться від реалій стилістично й переважно мають нейтральні синоніми. Реалії межують із термінами, які є частиною лексико-семантичної системи літературної мови та іноді співвідносяться з унікальними референтами. Головна розбіжність між ними – сфера вжитку, функціонально-стилістичний критерій: терміни найширше вживають у мові науки, а реалії переважають у художніх текстах, усному мовленні. Різними також є джерела виникнення: для реалій це здебільшого мова народу, натомість терміни створюють учені та спеціалісти-практики, часто на основі елементів із латинської та грецької мов або шляхом переосмислення неспеціалізованих слів. Збільшенню сфер використання термінів сприяє поширення понять, які вони позначають, що традиційно пов'язане із процесом обмінювання науковою інформацією. Реалії завжди пов'язані з культурою певного народу і потрапляють в інші мови переважно завдяки художньому перекладу, а також засобам масової комунікації.

Можна виокремити такі ознаки реалій:

1. Національна маркованість. Реалії вербалізують особливості побуту, культури, історії, природного світу, суспільно-політичного устрою певного народу. Учені зауважують, що реалії є носіями ідентичності певного національного або етнічного образу, культури та співвідносяться з певною країною або регіоном. Наприклад, німецька реалія *Abtretungsgebiete*, що означає «області, що відійшли від Німеччини у 1918–1921 рр. (за умовами Версальського договору)».

2. Відносність. На думку Р. Зорівчак, реалії є змінною категорією, що «ви-яскравлюється лише при контрастивному зіставленні мов» [1, с. 53]. Як зауважує авторка, для кожної пари мов реаліями можуть бути зовсім різні лексеми. Наприклад, для мов українська/російська лексема *хліб* не є реалією, а для мов українська/ескімоська – так, оскільки в побуті ескімосів немає відповідного поняття.

3. Емоційне забарвлення. Культурологічні безеквіваленти щільно пов'язані з буденним життям людей, тому вони мають виразне емоційне забарвлення й часто вживаються в експресивних текстах.

4. Динамічність. З огляду на процеси глобалізації та взаємовпливу культур, реалію варто розглядати як мовну одиницю, що зазнає змін із плином часу. Постійно відбувається процес засвоєння реалій, унаслідок чого ці національно-специфічні лексеми перестають бути безеквівалентними. Це відбувається завдяки комунікативній потребі, коли чужомовний референт стає об'єктом підвищеної цікавості або потрапляє до цільової культури й починає в ній активно використовуватися.

Таким чином, для теоретичного осмислення проблеми культурологічної

безеквівалентності у двомовній лексикографії важливим є уточнення поняття «реалія». У контексті перекладного словникарства реалії – це мовні одиниці, значення яких указують на етноунікальні денотати. Культурологічно безеквівалентне значення може бути як основним, так і вторинним у семантичній структурі лексеми. Реаліям притаманні національно-специфічне та емоційне забарвлення, відносність, динамічність. Чітке визначення у цій розвідці лінгвального статусу поняття «реалія» є підґрунтям для вироблення стратегій перекладання культурологічних безеквівалентів англійської та німецької мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во Львів. ун-та, 1989. – 216 с.
2. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : підруч. для студентів вищих навч. закл. / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Науменко. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
3. Ковганюк С. Практика перекладу : (з досвіду перекладача) / С. Ковганюк. – К. : Дніпро, 1968. – 275 с.
4. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1971. – 132 с.
5. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Л. А. Лисиченко. – Х. : Основа, 2009. – 191 с.
6. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. – М. : Наука : Флинта, 2003. – 320 с.
7. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. пособ. для ин-тов и ф-тов иностр. языков / А. В. Федоров. – 5-е изд. – СПб. : Филол. ф-т С.-Петербур. гос. ун-та ; М. : Изд дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 416 с.
8. Чередниченко О. Добиратися до неперекладного / Олександр Чередниченко // Всесвіт. – 1991. – № 10. – С. 187–189.

МАРИАННА ЛЕСНАЯ

ЛИНГВАЛЬНИЙ СТАТУС КУЛЬТУРОЛОГІЧЕСКИХ БЕЗЕКВІВАЛЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕВОДНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

В статті визначено лінгвальний статус культурологічних безеквівалентів: уточнено поняття «реалія» в контексті перекладної лексикографії; обзначено відмінності даних одиниць від жаргонізмів, професіоналізмів, діалектизмів, термінів; виділено характерні риси культурологічних безеквівалентів.

Ключевые слова: *перекладна лексикографія, безеквівалентна лексика, культурологічна безеквівалентність, реалії, лінгвальний статус.*

MARIANNA LISNA

LINGUISTIC STATUS OF CULTUROLOGICAL NON-EQUIVALENT UNITS IN TERMS OF TRANSLATIONAL LEXICOGRAPHY

The linguistic status of culturological non-equivalent units is defined in the article: the notion 'realia' is specified in terms of translational lexicography; the differences between these units and jargonisms, professionalisms, dialectisms, terms are outlined; key features of culturological non-equivalent units are pointed out.

Key words: *translational lexicography, non-equivalent lexis, culturological non-equivalence, realia, linguistic status.*

Одержано 20.02.2014 р.